

Т. З. Гарасимів

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
д-р юрид. наук,
проф. кафедри теорії та філософії права

Т. І. Іванишин

перший заступник начальника
спеціалізованої державної податкової інспекції по роботі з великими платниками
міжрегіонального головного управління ДФС у Львівській області

СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ОГЛЯД

© Гарасимів Т. З., Іванишин Т. І., 2016

Досліджено становлення особистості в історико-філософському контексті, розглянуто еволюцію становлення і розвитку соціоприродних та правових детермінант формування людини як особистості. Проаналізовано феномен людини та особистості як об'єкта рефлексії філософсько-правової та історико-філософської наукової думки.

Ключові слова: індивід, особистість, становлення, процес, історико-філософський огляд, свобода, суспільство.

Т. З. Гарасимів, Т. І. Іванишин

СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ: ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ ОБЗОР

В статье исследован процесс становления личности в историко-философском контексте, рассмотрена эволюция становления и развития социоприродных и правовых детерминант формирования человека как личности. Проанализированы феномен человека и личности как объекта рефлексии философско-правовой и историко-философской научной мысли.

Ключевые слова: индивид, личность, становление, процесс, историко-философский обзор, свобода, общество.

T. Z. Harasymiv, T. I. Ivanyshyn

FORMATIVE, HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL REVIEW

In the article the process of identity formation in historical and philosophical context, the evolution of establishment and development of socio-natural and legal determinant of human beings. Analyzed the phenomenon of individual rights and as an object of reflection philosophical and legal, historical and philosophical science.

Key words: individual, personality, development, process, historical and philosophical overview, liberty and society.

Постановка проблеми. Становлення особистості – це важлива проблема індивіда, адже кожен із нас прагне до самореалізації для того, щоб випробувати себе, а відтак знайти притаманне лише власній природі місце в суспільній ієрархії. Становлення особистості як одна з фундаментальних проблем буття індивіда і суспільства завжди була органічно “вплетена” в коло проблем, пов’язаних із сутністю будь-якої моделі соціуму. Тому вона не виокремлювалася в теоретичних дослідженнях. Здійснювався науковий аналіз переважно головних аспектів цієї

проблеми (індивідуальність, самореалізація особистості, смисло-життєві парадигми тощо), яка висвітлювалася у чималій кількості праць відомих мислителів і правників, які тією чи іншою мірою досліджували різні сторони становлення особистості.

Аналіз дослідження проблеми. Історія дослідження проблеми становлення особистості має глибоке коріння. Ще Сократ і Платон у філософських працях розглядали концепту особистості в історико-філософському контексті, а котру згодом звернули належну увагу К. Поппер, Дж. Бернет, Дж. Локк, Вольтер, Руссо, Гольбах, Ш. Монтеск'є, Ч. Беккарія. Методологічною основою дослідження стали праці як українських, так і зарубіжних вчених, серед яких: Л. М. Баткин, Л. П. Мордвинцева, А. Я. Гуревич, А. Н. Чанышев, В. Е. Пилипенко та ін.

Мета статті – відстежити становлення особистості в історико-філософському контексті.

Виклад основного матеріалу. Чи усвідомлено це повною мірою, чи ні, але будь-який індивід упродовж своєї життєдіяльності особливо зауважує на тому, ким він є у певний момент, що він має зробити, аби досягти вибраної життєвої мети. Згодом індивід розуміє, що формування власних людських якостей – це не тільки значуща для нього мета, але й відповідний спосіб життя. Від того, які соціальні сили суспільство і сам індивід сформують у структурі своєї особистості, значною мірою залежатиме його самореалізація, самоствердження та соціальний статус.

К. Поппер, з уваги на думку Дж. Бернета, відомого англійського дослідника античної філософії, справедливо наголошує, що саме Сократ створив концепцію особистості (чи “душі”, якщо надавати перевагу цьому слову) [1, с. 14], яка в подальшій історії європейської філософської думки наполегливо пробивала собі шлях, ставши в наш час домінуючою темою гуманітарного знання. Вчення Сократа про самодостатність добродісної людини повністю суперечить теорії Платона про недосконалість природи індивіда. Згідно з ученням Сократа, людина як самодетерміноване явище, здатна до постійного розвитку за допомогою, насамперед, власних потенцій. Однак така самодостатність є проблемою, найперше, етично-раціональною, проблемою добра. Прикметно, що для вирішення питань етики Сократ звертався до логіки, яка з останньою начебто не пов'язана. Але такий погляд дуже поверхневий. Порушуючи проблему походження та існування, наприклад, мужності, справедливості чи прекрасного (загальних понять), мислитель стверджував, що їх можна уявляти лише у зв'язку з найвищим благом – знанням. “Є лише одне благо – знання і одне лише зло – невігластво”, – передавав думку Сократа Діоген Лаертський [2, с. 113]. Якщо ж це так, тоді добродісність індивіда знаходиться у прямій залежності від розуміння ним того, що таке мужність, бо це робить людей мужніми. А загалом знання того, що є добро і зло, робить людей добродісними.

Отже, має існувати потяг до найвищого знання (загального поняття, яке корелюється з поняттям добра), а це вже є сутністю самодостатнього індивіда. Він сам для себе є потребою, знаряддям і метою. Відтак формується знаменита сократівська вимога “спасіння душі”, очищення, піднесення своєї особистості, єдиним критерієм якої є потяг до всезагального, до найвищого блага завдяки постійному вдосконаленню розуму. Звідси – і його глибока шана до дельфійського прислів'я “пізнай себе”, бо воно фактично означало для Сократа “пізнай, як мало ти знаєш”, “пізнай свою обмеженість”. Ці і нині глибокі думки є достатньою базою усвідомлення того, наскільки глибоко сягнуло розуміння Сократа щодо становлення особистості. Базовою умовою було, звичайно, самопізнання. Добродісний індивід має систематично самозаглиблюватись, спілкуючись з іншими, порівнюючи з ними себе, і таким чином, постійно виявляти в собі нові сили і бажання їх реалізувати. Сам Сократ практикував таке самозаглиблення не раз.

У платонівському діалозі “Бенкен” Алквіад розповідає, що одного разу під час облоги Потідеї Сократ замислившись простояв, не зрушивши з місця, добу [2, с. 114]. Отож треба зауважувати на своїх недоліках і пам'ятати, що вони ніколи не зникнуть. Отже, річ не в тому, щоб зробити з себе ідеально позитивну людину, а в тому, щоб учасно розпізнавати себе і відповідно діяти. “Роби, що хочеш – все одно розкаєшся”, – проголошував Сократ [3, с. 224], відстоюючи ідею безперервності самопізнання і вічного супутника особистості – стану невдоволення, неможливості

самозаспокоєння. Діоген Лаертський передав й іншу думку філософа, сформовану словами – “нічого понад міру”.

Становлення особистості індивіда – процес, адекватний не взагалі потенціям індивіда у конкретний момент. Це означає, що індивід може нарощувати свої сутнісні сили або безвідповідально їх розтринькувати, тоді процес їх розкриття буде глибший і повніший, або ж навпаки. У “Меноні” Сократ стверджував, що навіть раба можна навчити чистої математики. Давньогрецький мислитель по-іншому, ніж Платон, розумів справедливість, обґрунтовуючи автономію етики і вперто ігноруючи проблеми природи. Він навіть не допускає думки про природну обраність людей і вважає, що всі здатні до самовдосконалення. Важливо, щоб людина навчилася цьому – мистецтву пробудження власної самодостатності. А це можливо лише одним способом, що за його описом нагадує допомогу породіллі (маєвтика). Тим, хто прагне навчатися, можна допомогти позбутися забобонів, тобто навчити їх самокритики, і того, що істину важко досягти [1, с. 149].

У контексті проблеми, що ми її розглядаємо, середньовічна західноєвропейська філософська думка зіштовхнулася, насамперед, із необхідністю теоретично вирішити головну проблему людської життєдіяльності, що її порушено в греко-римській античності. Йдеться про детермінованість поведінки індивіда й у зв'язку з цим про модель побудови його взаємостосунків із суспільством. Варіант Платона, перероблений Плотіном і представлений як неоплатонізм, передбачав безперервний процес еманції та створення універсуму на чолі з Єдиним. Фактично у середньовічних умовах це було новою інтерпретацією пріоритету суспільної справедливості Платона, визначальної ролі держави під час формування загальних та індивідуальних цінностей. З іншого боку, пізня античність (епікуреїзм, стоїцизм, скептицизм), продовжуючи традицію сократівського рефлексуючого індивіда, гостро порушила проблему індивідуального буття, духовного самозаглиблення і свободи волі. Зростання суб'єктивності відбувалося упродовж усієї пізньої античності і стало важливим показником поглиблення особистісної свідомості того часу.

Саме так розглядає цю проблему Августин (354–430 рр.), найбільший авторитет середньовічного християнського західноєвропейського світу до Фоми Аквінського. “Коли я шукаю Тебе, Боже мій, я шукаю щасливого життя. Буду шукати Тебе, щоб жила душа моя” [4, с. 175]. Щастя в тому, щоб постійно піклуватися про спасіння власної душі, а сутністю цього є пошуки Бога. У такому разі індивід не відхиляється від свого призначення – любити Бога, бути в лоні Бога і своєю життєдіяльністю реалізовувати замисел Божий – творити благо. Між тим, людський світ переповнений злом, але в цьому винна сама людина, її свободна воля. Вона постійно вабить індивіда до того, що той порушує божественний закон і чинить гріх. Це відбувається тому, що, згідно з ученням Августина, є два суспільства людей: “держава Божа” і “держава земна”. Як зазначав Августин, дві держави створені двома родами любові: земна любов'ю до себе, доведеною до презирства до Бога, а небесна – любов'ю до Бога, доведеною до презирства до себе [5, с. 28]. У “державі Божій” стосунки між людьми ґрунтуються на любові, а в “державі земній”, де відображається свободна воля людини, панують “похоть владарювання” і насильство. У цій державі домінують людські закони, “а коли людина живе за людиною, а не за Богом, вона подібна дияволу” [5, с. 7]. Звідси і рецепт звільнення від парадоксу свободної волі – звільнитися від неї самої, оскільки вона породжує світ гріха і несправедливості. Це означає звільнитися від власної індивідуальності, бо саме вона органічно пов'язана зі свободою волі індивіда змістом життєдіяльності останнього. Отож набути типового, стандартного, того, що не відрізняє одного від інших, – саме це ми і спостерігаємо, вивчаючи особливості середньовічного західноєвропейського індивіда.

Особистість у середні віки – це не якась завершена соціоприродна система, сутнісні сили якої внутрішньо взаємопов'язані і створюють певну гармонію, цілісність. Тому вона не є індивідуальністю, яку суспільство шанує саме за її неповторність, унікальність. Навпаки, суспільну вартість в особистості отримує те, що є типовим, стандартним, що дає змогу соціуму без особливих зусиль порівняти її з іншими, вивести її масштаб, поставити в ранжир, залучити до спілкування та колективної дії. Визнання середньовічними мислителями того, що “неподільне, індивідуальне невиразне” виявляє принциповий підхід тієї епохи на зверхність, насамперед, стереотипного, надіндивідуального. Тому особистість цього часу розуміється як набір певних якостей, що більшою

чи меншою мірою характеризують типове в ній. Причому таким чином, що кожна з якостей має самостійне значення і не ґрунтується на внутрішній сутності особистості. “Образ людини – “посудини”, що наповнюється різним зовнішнім стосовно до його сутності змістом, якнайкраще розкриває відсутність в ту епоху уявлень про моральну неповторність індивідуальної та суверенної особистості” [6, с. 236]. Цей зовнішній зміст (вплив) виражається через особисті соціальні якості індивіда, які корелюють (детермінують) його поведінку. Відтак окремих вчинок середньовічної особистості ґрунтується на окремій його якості. Як бачимо, про самодетермінованість, самодостатність сократівського індивіда середньовічна філософія навіть не говорить, хоча мету обирає навіть формально дуже близьку – спасіння душі, становлення особистості.

Двоїстість (парадоксальність) простежується практично в усьому середньовічному суспільному організмі. Відзначимо її на рівні Августина. У “Сповіді” він, проголошуючи величність Бога і власну мізерність, убогість, усе ж деякою мірою уникає цього правила, акцентуючи на ролі самопізнання. “Не блукай зовні, а вийди всередину себе”. І ще: “Люди йдуть дивуватися гірськими висотами, морськими валами, річковими просторами, океаном, що охоплює землю, круговоротом зірок, – а себе самих залишають осторонь” [4, с. 168]. Цю ж роздвоєність можна спостерігати і в житті середньовічної особистості. З одного боку, усвідомленість власної оригінальності, неповторності, природна потреба в самореалізації, у вдосконаленні власної індивідуальності, з іншого – відсутність соціокультурних основ для утвердження оригінальності, суспільна вимога до її знищення. Мабуть, у результаті цього виникає та психологічна дисгармонія епохи середніх віків, про яку так багато написано. Вона викликала в особистості емоційне занепокоєння, страждання від духовної і соціальної депресії. Такий стан міг сягати масштабів масового психозу і глибоких невротичних явищ [7, с. 199]. Тому індивід тієї епохи змушений був, відчуваючи себе унікальністю, старанно приховувати свої справжні погляди, індивідуальні інтереси та потреби. Це вимагало від нього максимальних зусиль, надзвичайного внутрішнього зосередження та вслуховування. Становлення особистості потребувало вияву сили волі індивіда, граничного напруження його інтелектуального, психічного життя, багатократного повторення одних і тих самих мислинневих операцій для досягнення найадекватнішої відповідності його людських якостей встановленим нормам. Того ж, “хто відзначився на цьому багатостраждальному шляху, славили за здійснення ... належного, за ідеальну відповідність нормі, за її перевищення, але не за особисту оригінальність, не в образі “індивідуальності” [8, с. 13].

Задля обґрунтування ідеї всебічного розвитку особистості філософія Відродження повертається до питання про природну нерівність і людську рівність індивідів. У ті часи, особливо на початковому, чітко вираженому гуманістичному етапі, дуже популярним стає уявлення про несхожість і нерівність природних “насінин”. Воно обґрунтовано пояснювало нерівність здібностей, задатків, узагалі індивідуальних відмінностей між людьми. Однак це була вже не та ідея Платона про вміст благородних металів в організмі людського індивіда, що визначав поділ суспільства на відповідні касти. В італійських гуманістів люди одночасно рівні між собою тією мірою, якою вони володіють саме людським, тому що людська природа, за висловом М. Фічіно, завжди рівна собі [9, с. 56].

Дуже важливим кроком до створення нового образу людини було вчення про свободу Пікоделла Мірандоли, одного з найвидатніших представників італійського Відродження. Свободу він розглядає як центральний елемент, іманентну умову достоїнства людини. 1486 року він опублікував 900 тез, з якими мав намір виступити на диспуті в Римі.

Цей диспут повинен був відкритися промовою автора тез, яку потім назвуть “Промовою про гідність людини”. У ній італійський мислитель у концентрованій формі проголошує принцип свободи людини.

Висновки. Отож свобода людини має своєю протилежністю відповідальність перед собою і світом за свої вчинки. Свобода передбачає вибір не лише цілей, потреб, інтересів, але й способів

щодо їх досягнення. Це означає, що кожен індивід має можливість сягнути рівня власного погляду на цінності життя, адже це “найвище і чарівне щастя людини, якій дано володіти тим, чим забажає, і бути тим, ким захоче” [10, с. 508].

1. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / Карл Поппер. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 189. 2. Пилипенко В. Е. Социальная регуляция трудового поведения (социологический анализ) / В. Е. Пилипенко. – К., 1993. – С. 7. 3. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский. – М. : Мысль, 1979. – С. 113. 4. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии / Арсений Николаевич Чанышев. – М.: Высшая школа, 1984. – С. 224. 5. Августин А. Исповедь / Аврелий Августин // Антология мировой философии: методический сборник философских текстов. – К. : УМК ВО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 168, 175. 6. Августин А. О граде божьем: творения блаженного Августина епископа Иппонийского / Аврелий Августин. – К., 1882. – Книга XIV. – Глава IV, XXVIII. – С. 7, 28. 7. Гуревич А. Я. Проблемы средневековой народной культуры / Арон Яковлевич Гуревич. – М. : Искусство, 1991. – С. 236. 8. Мордвинцева Л. П. Индивидуальность в эпоху средневековья: Опцинус де Канистрис / Л. П. Мордвинцева, А. Я. Гуревич // Реф. журнал. Общественные и гуманитарные науки, 1994. – № 4. – сер. 3. Философия. – С. 199. 9. Баткин Л. М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности / Леонид Михайлович Баткин. – М. : Наука, 1989. – С. 13. 10. Баткин Л. М. Итальянские гуманисты: стиль жизни, стиль мышления / Леонид Михайлович Баткин. – М. : Наука, 1978. – С. 56.

REFERENCES

1. Popper K. *Vidkryte suspil'stvo ta yoho vorohy* [Vidkrytesuspil'stvotayohovorohy]. Kiev: Osnovy Publ, 1994. T. 1. p. 189. 2. Pilipenko V. E. *Sotsial'naya regulyatsiya trudovogo povedeniya (sotsiologicheskii analiz)* [Sotsial'nayaregulyatsiyatrudovogopovedeniya (sotsiologicheskii analiz)]. Kiev, 1993. p. 7. 3. Diogen Laertskii. *O zhizni, ucheniyakh i izrecheniyakh znamenitykh filosofov* [Ozhizni, ucheniyakhiizrecheniyakhznamenitykh filosofov]. Moscow: Mysl' Publ, 1979. p. 113. 4. Chanyshev A. N. *Kurs lektsii po drevnei filosofii* [Kurs lektsii po drevnei filosofii]. Moscow: Vysshaya shkola Publ, 1984. p. 224. 5. Avgustin A. *Ispoved'* [Ispoved']/ *Antologiya mirovoi filosofii: metodicheskii sbornik filosofskikh tekstov*. Kiev UMK VO Publ, 1991. T. 1. Ch. 1. p. 168, 175. 6. Avgustin A. *O grade bozh'em: tvoreniya blazhennogo Avgustina episkopa Ipponiiskogo* [Ogradebozh'em: tvoreniyablazhennogoAvgustinaepiskopaIpponiiskogo]. Kiev, 1882. *Kniga XIV. Glava IV, XXVIII*. p. 7, 28. 7. Gurevich A. Ya. *Problemy srednevekovoi narodnoi kul'tury* [Ya. Problemysrednevekovoinarodnoikul'tury]. Moscow: Iskusstvo Publ, 1991. p. 236. 8. Mordvintseva L. P. *Individual'nost' v epokhu srednevekov'ya: Opitsinus de Kanistris* [Individual'nost' vepokhusrednevekov'ya: OpitsinusdeKanistris]. Ref. zhurnal. Obshchestvennye i gumanitarnye nauki, 1994. № 4. ser. 3. *Filosofiya*. p. 199. 9. Batkin L. M. *Ital'yanskoe Vozrozhdenie v poiskakh individual'nosti* [Ital'yanskoeVozrozhdenievpoiskakhindividual'nosti]. Moscow: Nauka Publ, 1989. p. 13. 10. Batkin L. M. *Ital'yanskie gumanisty: stil' zhizni, stil' myshleniya* [Ital'yanskiiegumanisty: stil'zhizni, stil'myshleniya]. Moscow: Nauka Publ, 1978. p. 56.